

УДК 373.5.091
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.92.19>

Г. А. Сердюк

заступник директора
Комунального закладу «Чернігівський обласний науковий ліцей»
Чернігівської обласної ради,
аспірантка Інституту професійної освіти
Національної академії педагогічних наук України
<https://orcid.org/0000-0003-2660-5553>

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ЛІЦЕЮ

У статті розглядається актуальність розробки структурно-функціональної моделі розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури ліцею. З'ясовано, що дослідження обумовлено запитом на вчителя-дослідника та євроінтеграційними процесами. Роль учителя-філолога актуалізується відповідно до змін в освітній парадигмі України у воєнний час, завдань організувати дослідно-орієнтоване навчання, формувати дослідницьку компетентність, національну самосвідомість здобувачів освіти.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та презентувати авторську структурно-функціональну модель розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови та літератури ліцею.

Методи: вивчення психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, нормативно-правових документів – для з'ясування проблеми розробленості моделі розвитку дослідницької компетентності вчителя-філолога; аналіз, синтез, узагальнення, систематизація – для узагальнення теоретичних основ та практичного досвіду щодо досліджуваної проблеми; педагогічне моделювання – для розробки моделі розвитку досліджуваного феномену та обґрунтування змісту кожного блоку моделі.

Результати: систематизовано сучасні наукові дослідження з проблеми створення моделі професійного розвитку вчителя-словесника, проаналізовано та уточнено дефініції понять «модель», «моделювання», визначено функціональні особливості моделі, представлено структурно-функціональну модель розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури в системі науково-методичної роботи ліцею. Проаналізовано кожен із блоків моделі відповідно до структурного та змістового наповнення. Обґрунтовано наукові підходи щодо розвитку дослідницької компетентності вчителя-словесника, визначено загальні та специфічні принципи, класифіковано заходи, що репрезентують дослідницьку діяльність учителя-філолога.

Висновки: запропонована модель розвитку досліджуваної компетентності враховує основні тенденції професійного розвитку вчителів-філологів ліцею як старшої профільної школи. Науково-методична система ліцею може слугувати ресурсом для розвитку дослідницької компетентності вчителя-словесника. Визначено форми, методи, засоби, технології, що дозволяють організувати ефективну методичну роботу.

Ключові слова: модель, педагогічне моделювання, дослідницька компетентність, учитель-філолог, система науково-методичної роботи.

Постановка проблеми. Педагогічне моделювання розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури обумовлено потребою у вчителях-словесниках нової формації. В умовах війни вчителі-філологи формують національну самоідентичність молоді, впливають на становлення громадянської свідомості, розвиток критичного мислення та почуття відповідальності. Освітня потреба у викладачах-дослідниках виникає за умови синергії освіти і науки, що набуває актуальності в процесі євроінтеграції.

Аналіз законодавчих актів та нормативно-правової документації засвідчує, що дослідництво – провідна педагогічна стратегія в сучасному освітньому просторі. Як зазначено в Законі України

«Про освіту» (2017), до засад державної політики та принципів освітньої діяльності належить науковий характер освіти [1]. У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) визначено, що «педагогі-дослідники мають бути здатними здійснювати аналітичне осмислення стану та перспектив розвитку сфери освіти, поєднувати власну педагогічну практику з поширенням нових знань і кращої практики в педагогічній спільноті» [2]. У Професійному стандарті вчителя (2020) привернуто увагу до інноваційної компетентності, яка передбачає «здатність застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі» [3].

На нашу думку, зміст предметів «Українська мова» та «Українська література» може стати

засобом для розвитку дослідницької компетентності всіх учасників освітнього процесу. Навчання і викладання на основі дослідження потребує вчителя, який на високому рівні володіє дослідницькою компетентністю. У системі науково-методичної роботи ліцею досліджувана компетентність удосконалюється. Моделювання процесу її розвитку дозволяє стимулювати, активізувати, оптимізувати, удосконалити, прогнозувати професійний розвиток учителів-словесників та використати для цього науково-методичний ресурс ліцею як старшої профільної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення науково-педагогічних досліджень дозволяє зробити узагальнення: увага вчених зосереджена на особливостях формування професійної компетентності майбутніх фахівців в освітньому просторі закладів вищої педагогічної освіти та в системі післядипломної педагогічної освіти. Наприклад, розроблено моделі формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів (О. В. Артеменко, Л. О. Базиль, А. М. Волощук, Н. В. Зарічанська., О. І. Земка, А. Ю. Киналь, В. О. Коваль, О. М. Куцевол, О. О. Островський, К. А. Поселецька, О. М. Семенов, Л. Ю. Сімоненко, Л. О. Сущенко, Г. Л. Токмань, В. В. Уліщенко, А. Д. Череп, С. М. Яцина). Апробовано моделі розвитку професійної компетентності вчителів-словесників у системі післядипломної освіти (Т. М. Дрозд, Т. В. Нікішина, С. В. Сиваш, С. В. Толочко, Н. В. Тягло).

Ґрунтовно проаналізувавши дисертаційні дослідження, де презентовано педагогічні моделі розвитку професійної компетентності вчителів-філологів, ми набули досвіду узагальнення, систематизації, структурування матеріалів щодо проблеми підвищення кваліфікації словесників. Це дозволило створити модель розвитку досліджуваного феномену в системі науково-методичної роботи ліцею. На етапі розроблення основою слугувало дослідження Є. О. Лодатка. Науковець проаналізував типологію педагогічних моделей [4]. Обираємо структурно-функціональний тип моделі, що передбачає поетапну реалізацію процесу розвитку дослідницької компетентності вчителів-філологів ліцею.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка структурно-функціональної моделі розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури в системі науково-методичної роботи ліцею.

Виклад основного матеріалу. Метод педагогічного моделювання, використаний у дослідженні, дозволяє застосувати синтетичний підхід у процесі проектування освітнього процесу, підвищення фахової майстерності вчителя української мови і літератури, прогнозування розвитку

його дослідницької компетентності. Згодні з думкою О. Ішутіної та Є. Шаповалової, що основне завдання моделювання полягає «у виявленні ресурсу саморозвитку, самовдосконаленні в межах самих освітніх систем» [5, с. 88]. Розділяємо позицію Є. О. Лодатка, який переконливо доводив, що моделювання «дозволяє виокремлювати деякі характеристики педагогічного явища і досліджувати їх із застосуванням відомих чи спеціально розроблених методик» [4, с. 5].

Розглядаємо моделювання як особливий творчий процес. У цьому наша позиція суголосна з дослідженнями О. С. Пономарьова [6, с. 8]. Розуміємо моделювання і як «метод теоретичного практичного опосередкованого пізнання, коли суб'єкт замість безпосереднього об'єкта пізнання вибирає чи створює схожий із ним допоміжний об'єкт-замісник (модель), досліджує його» [7, с. 18]. Поділяємо позицію Л. Ю. Султанової про метод моделювання як інтегрований, адже він об'єднує емпіричне та теоретичне знання [8]. Як слушно зауважує Л. О. Базиль, у процесі і за допомогою моделювання утворюється педагогічна технологія, що забезпечує індивідуально-особистісний і професійний розвиток учасників педагогічного процесу» [9, с. 15].

Моделювання передбачає «аналіз педагогічних проблем, причин їх виникнення; побудову ціннісних основ і стратегій; визначення цілей і завдань; пошуку методів і засобів реалізації педагогічної моделі» [10]. На нашу думку, педагогічне моделювання є пріоритетним засобом, що графічно втілює особливості процесу розвитку дослідницької компетентності вчителів української мови і літератури та сприяє вирішенню проблеми її розвитку в системі науково-методичної роботи ліцею.

Розкриваючи дефініцію «модель», узагальнимо її функціональні особливості:

1) функція заміщати, відтворювати, імітувати, слугувати зразком, відображати. У цьому наше розуміння поняття корелюється з думкою І. А. Зязюна про педагогічну модель, що «відображає й відтворює у більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта» [11]. Ця функція виконується через створення відповідного об'єкту, процесу чи явища, що, як зазначає Є. О. Лодатко, «відбиває певні властивості прототипу, суттєві для цілей моделювання, і упускає решту властивостей як незначущих [4, с. 72];

2) функція бути інструментом пізнання, «який дослідник ставить між собою і об'єктом і з допомогою якого вивчає його» [12, с. 52]. Тому модель є «системою-репрезентантом, аналіз якої слугує способом отримати інформацію про іншу систему» [13];

3) функція прогнозування, планування, цілеутворення професійного розвитку вчителя.

Трактуючи педагогічну модель розвитку дослідницької компетентності вчителів-словесників ліцею як зразок, що графічно відображає особливості системи науково-методичної роботи в ліцеї, маємо на увазі: мету, яку ставимо, розвиваючи дослідницьку компетентність учителя; завдання, що корелюються відповідно до мети; наукові підходи та принципи, що дозволяють організувати ефективну роботу з фахівцями; педагогічні умови, забезпечення яких сприятиме розвитку; компоненти дослідницької компетентності філолога; особливості організації фахової діяльності вчителя-словесника; визначення критеріїв та показників для оцінювання рівнів розвитку дослідницької компетентності.

Пропонуємо модель розвитку дослідницької компетентності вчителів української мови і літератури в системі науково-методичної роботи ліцею (рис. 1). Актуальність розробленої моделі визначається такими трьома чинниками: реформа старшої профільної школи, соціальний запит на вчителя-дослідника, євроінтеграційні процеси в освіті.

Розроблена нами модель складається з методологічно-цільового, організаційно-змістового, креативно-діяльнісного, оцінювально-результативного блоків. Розглянемо зміст кожного структурного блоку.

Методологічно-цільовий блок містить мету – розвиток у вчителів української мови і літератури дослідницької компетентності в системі науково-методичної роботи ліцею. Завдання, що потребують виконання: розвиток мотивації вчителя української мови і літератури займатися дослідницькою діяльністю; набуття здатностей проводити наукові дослідження, організовувати дослідницьку роботу зі здобувачами освіти та презентувати результати дослідницької діяльності; створення в ліцеї сучасної інтегративної системи науково-методичної роботи, яка має практико-орієнтований характер.

Методологічний блок визначає наукові підходи щодо системного розвитку дослідницької компетентності вчителя-філолога: *системний, синергетичний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний, акмеологічний, особистісно орієнтований*. Системний підхід реалізується через визначення структури взаємозв'язків компонентів дослідницької компетентності, процесу її розвитку, що теж розглядається як цілісна система. Відповідно до синергетичного підходу розвиток дослідницької компетентності вчителя-філолога трактується як саморегулятивна система, що здатна до самовдосконалення. Сутність акмеологічного підходу в забезпеченні високого рівня професійного розвитку, що реалізується в різних видах діяльності вчителя (науковій, науково-дослідницькій тощо). Аксіологічний підхід визначається ціннісними орієнтаціями вчителя: цінність

науки як джерела самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення. Діяльнісний підхід передбачає, що розвиток дослідницької компетентності вчителя-словесника можливий через організацію його системної діяльності. Відповідно розвиток професіоналізму вчителя-філолога відбувається на компетентнісній основі та реалізується в змісті дослідницької компетентності. Зазначимо, що особистісно орієнтований підхід визначається завданням активного розвитку особистості вчителя-дослідника. Аналізуючи сутнісні характеристики підходів, дійшли висновку про інтегративний зв'язок між ними.

Розвиток досліджуваної компетентності відбувається за дотримання загальнодидактичних (науковості, системності, послідовності, свідомості і активності, індивідуального підходу) та специфічних принципів (гуманістичності, творчості, інноваційності, поетапності, моніторингу, рефлексії). Аргументовано та проаналізовано використання кожного з принципів.

Організаційно-змістовий блок моделі містить компоненти дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, креативно-діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний) та педагогічні умови розвитку дослідницької компетентності. Переконані, що «ефективність розвитку дослідницької компетентності ... визначають обставини, пов'язані із ціннісними орієнтирами вчителя, мотивацією займатися дослідницькою діяльністю; змістовим компонентом, що передбачає зміцнення знань з методології наукового дослідження, форм, методів, засобів упровадження дослідництва; здатністю до контролю, оцінки та глибокого аналізу дослідницької діяльності» [14, с. 257]. Тож презентований структурний блок розкриває зміст науково-методичної роботи з організації дослідницької діяльності вчителя-філолога. З огляду на особливості досліджуваної компетентності виділяємо інформаційно-методичний та науково-практичний модулі блоку та етапи розвитку вчителя-філолога в системі науково-методичної роботи ліцею (теоретико-пізнавальний, практико-орієнтований (діяльнісний), інноваційно-творчий).

Креативно-діяльнісний блок моделі. Переконані, що діяльність учителя-філолога з розвинутою дослідницькою компетентністю набуває творчого характеру. Широта знань, наявність умінь і дослідницьких навичок дозволяють ініціювати ефективну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Засвоєння визначених у попередньому блоці елементів змісту здійснюється засобами таких педагогічних технологій: дослідницькі, пошукові, інтегративні, технології кооперативного, евристичного, проблемного навчання, проектування, самоосвіти, кейс-технології, тренінгові технології, технології ігрового моделю-

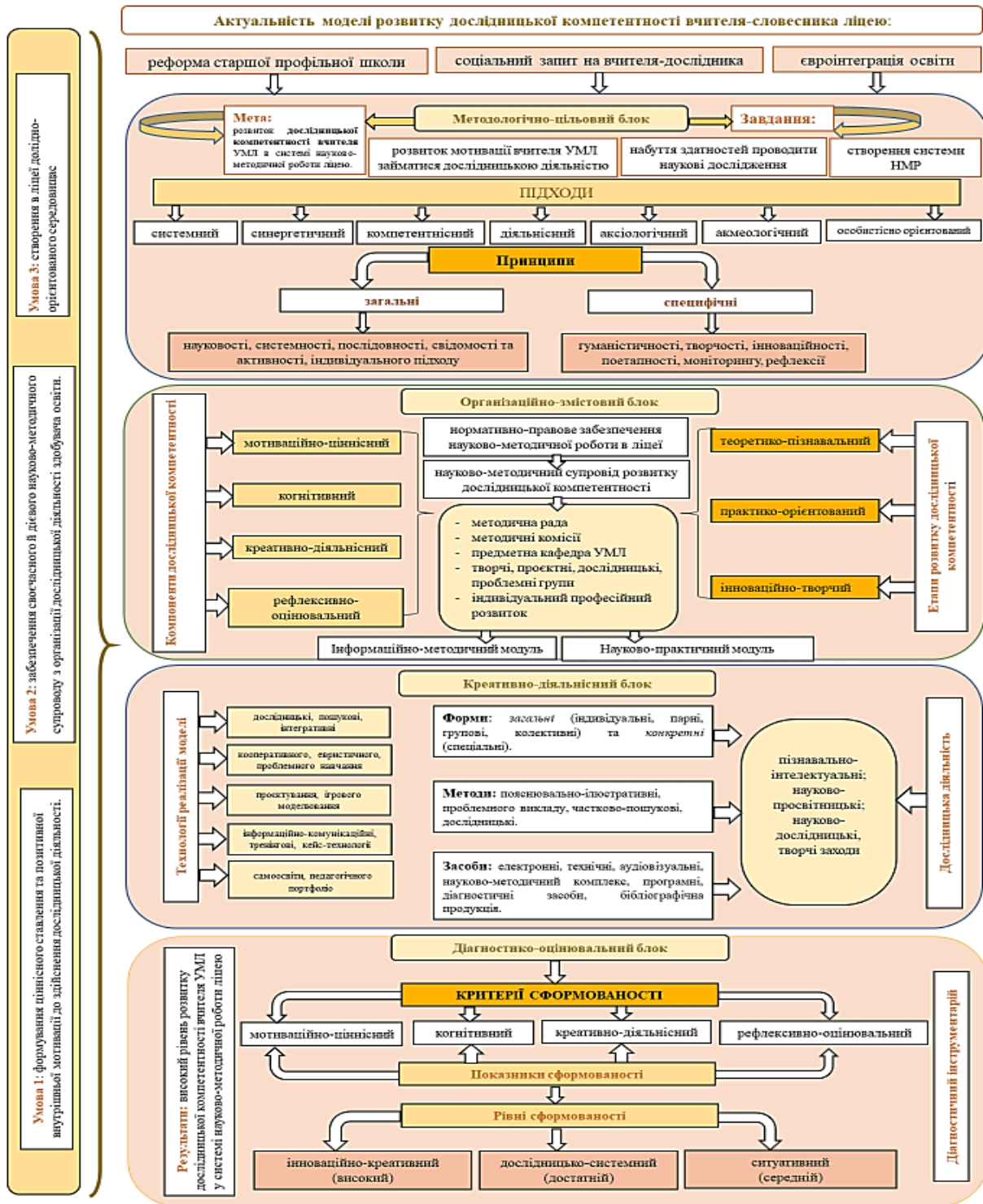

Рис. 1. Структурно-функціональна модель розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури в системі науково-методичної роботи ліцею (розроблено автором)

вання, інформаційно-комунікаційні, технологія педагогічного портфоліо. Конкретизовано форми роботи з учителями-філологами в системі науково-методичної роботи ліцею: *загальні* (індивідуальні, парні, групові, колективні) та *конкретні* (спеціальні). Представлено засоби, що сприяють реалізації завдання розвитку дослідницької компетентності вчителя, зокрема: електронні засоби,

технічні аудіовізуальні, науково-методичний комплекс з проблем професійного розвитку вчителя-філолога. Презентовано систему методів, що сприяють системному розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури: пояснювально-ілюстративні, метод проблемного викладу та частково-пошукові методи, дослідницькі методи. Визначено технології реалі-

зації моделі: дослідницькі, пошукові, інтегративні, кооперативного, евристичного, проблемного навчання, проєктування, ігрового моделювання, інформаційно-комунікаційні, тренінгові, кейс-технології, самоосвіти, педагогічного портфоліо та ін. Здійснено класифікацію заходів, до організації яких залучається вчитель української мови і літератури в системі науково-методичної роботи: пізнавально-інтелектуальні, науково-просвітницькі, науково-дослідницькі, творчі.

Оскільки важливо оцінити результат науково-методичної роботи з учителями української мови і літератури ліцею, виділяємо **діагностико-оцінювальний блок** моделі. Блок містить мотиваційно-ціннісний, когнітивний, креативно-діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний критерії, що відповідає компонентам досліджуваної компетентності. Визначено інноваційно-креативний (високий), дослідницько-системний (достатній), ситуативний (середній) показники й рівні розвитку дослідницької компетентності вчителя-словесника в системі науково-методичної роботи ліцею. Це дозволяє нам за потреби коригувати окремі компоненти моделі, переглянути умови її ефективного функціонування. Успішним результатом реалізації моделі вважаємо підвищення рівня розвитку дослідницької компетентності вчителів-філологів. Розвиток дослідницької компетентності здійснюється через синтез пізнавального, діяльнісного й особистісного досвіду вчителя-словесника, що набувається в освітньому середовищі ліцею [15, с. 115].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи аналіз структурно-функціональної моделі розвитку дослідницької компетентності вчителів-філологів ліцею, зазначимо, що в дослідженні систематизовано підходи щодо організації науково-методичного супроводу вчителів української мови і літератури. Кожен зі структурних блоків моделі (методологічно-цільовий, організаційно-змістовий, креативно-діяльнісний, оцінювально-результативний) має своє призначення та змістове наповнення. Результатом цілеспрямованої та цілісної науково-методичної роботи, що відображена в моделі, є ефективний розвиток дослідницької компетентності вчителів-словесників. Визначаємо необхідність комплексного підходу до оновлення та розвитку мовної освіти, з акцентом на ролі вчителів-філологів як агентів змін, забезпечення їхнього професійного розвитку, адаптації до нових викликів; залучення до міжкультурної комунікації [16, с. 219]. Розроблена модель передбачає дотримання обґрунтованих наукових підходів і принципів та дозволяє організувати системну науково-методичну роботу в ліцеї. Урахування педагогічних умов розвитку досліджуваної компетентності сприяє професійному розвитку учителів-філологів. У перспективі подальших досліджень розглянемо методику розвитку

дослідницької компетентності вчителя-філолога в системі науково-методичної роботи ліцею та технологію реалізації моделі розвитку досліджуваної компетентності вчителя української мови і літератури.

Список використаної літератури:

1. Про освіту: Закон України. Верховна Рада України. 2017, 5 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Концепція розвитку педагогічної освіти. Міністерство освіти і науки України. Наказ від 16 липня 2018 р. №776. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
3. Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Верховна Рада України. 2020, 23 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
4. Лодатко Є. О. Педагогічне моделювання : монографія. Черкаси : Видавець Гордієнко Є.І., 2021, 184 с.
5. Ішутіна О., Шаповалова Є. Педагогічне моделювання як засіб формування методичної компетентності вчителя. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Слов'янськ. Вип. 7, 2018. С. 87–96. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.7.2018.140601>
6. Пономарьов О. С. Моделювання педагогічної творчості і майстерності: методичні вказівки. 2-ге вид. Харків: Видавець Мачулін Л. І. 2019, 88 с.
7. Вітвицька С. С. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів. Монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок. 2019.
8. Султанова Л. Ю. Обґрунтування методу моделювання у дослідженні процесу розвитку полікультурної компетентності майбутніх викладачів. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки*. Вип. 17, 2016. С. 169–174.
9. Базиль Л. О. Модель розвитку літературонавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у ВПНЗ: теоретичний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 16. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*: зб. наук. праць (20(30)), 2013. С. 13–20.
10. Семенова О. В. Педагогічне моделювання: функції та складові. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Бердянськ : ФОРТ Ткачук О. В. Вип. 3, 2015. С. 299–304.
11. Зязюн І. А. Філософія педагогічного світогляду. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Українсько-польський журнал. Київ-Ченстохова : Видавництво Вищої педагогічної школи у Чехонстові, 2004. Вип. 6. С. 209–222.

12. Огорокова В. В. Моделювання як метод пізнання соціальної реальності. *Scientific Journal «Science Rise»*. 7(48), 2018. С. 50–53. <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2018.140258>
13. Кульчицький І. М. Концептуалізація понять «модель» та «моделювання» у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі*. 2015. № 829. С. 273–284. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_21
14. Сердюк Г.А. Педагогічні умови розвитку дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури ліцею. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 2(68), 253–259. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-37>
15. Сердюк Г.А. Проблема розвитку дослідницької компетентності вчителів української мови і літератури в наукових дослідженнях. *Інноваційна педагогіка*, 2(65), 2023. С. 111–116. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.2.23>
16. Kuznetsova, H., Serdiuk, H., Bazyl, L., Vyshnyk, O., Sobko, V. Realities of developing the research competence of teachers-philologists in wartime. *Revista Eduweb*, 18(1), 2024, 218–234. <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.01.16>

Serdiuk H. Structural functional model of the development of research competence of the Ukrainian language and literature teacher at lyceum

The article examines the relevance of developing a structural-functional model for the development of research competence of the Ukrainian language and literature teacher at lyceum. It was found that the research is grounded by the request for a teacher-researcher and European integration processes. The role of a philologist teacher is actualized in accordance with the changes in the educational paradigm of Ukraine during the war, the tasks of organizing research-oriented education, forming research competence, and national self-awareness of education seekers.

The purpose of the article is to theoretically substantiate and present the author's structural-functional model of the development of research competence of the Ukrainian language and literature teacher at lyceum.

Methods are study of psychological-pedagogical and scientific-methodological literature, regulatory and legal documents – to clarify the problem of the development of a model of the development of the research competence of a philologist teacher; analysis, synthesis, generalization, systematization – to generalize theoretical foundations and practical experience regarding the investigated problem; pedagogical modeling – for developing a model of the development of the studied phenomenon and substantiating the content of each block of the model.

Results: modern scientific research on the problem of creating a model of the professional development of a lexicographer was systematized, the definitions of the concepts "model", "modeling" were analyzed and clarified, the functional features of the model were determined, a structural-functional model of the development of the research competence of the Ukrainian language and literature teacher in the system of scientific research was presented – methodical work of the lyceum. Each of the blocks of the model was analyzed according to its structural and content content. Scientific approaches to the development of the research competence of a philologist teacher are substantiated, general and specific principles are defined, measures representing the research activity of a philologist teacher are classified.

Conclusions are the proposed model of development of the studied competence takes into account the main trends of professional development of philology teachers of the lyceum as a senior specialized school. The scientific and methodical system of the lyceum can serve as a resource for the development of the research competence of the lexicographer. The forms, methods, means, technologies that allow to organize effective methodical work are determined.

Key words: *model, pedagogical modeling, research competence, philologist teacher, system of scientific and methodical work.*